



<https://doi.org/10.70728/a.series.ijt.v08.i08.005>

O'ZBEKISTONDA BOZOR MUNOSABATLARIGA O'TISH DAVRIDA SAMARQAND VILOYATI IQTISODIYOTI VA AGRAR SOHASIDAGI TARKIBIY O'ZGARISHLAR (1991–2002-YILLAR)

Eshkulova Gulmira Shokirovna

Navoiy davlat universiteti Tarix fakulteti

Tarix kafedrasi o'qituvchisi

eshkulovagulmira531@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada mustaqillikning ilk yillarida Samarqand viloyati iqtisodiyotining bir tomonlama rivojlanganligi, xalq iste'moli mollarining yetishmasligi va uning sabablari ilmiy jihatdan ochib berilgan. Shuningdek, mulkchilik munosabatlarini shakllantirish, kichik va o'rta biznesni rivojlantirish, qishloq xo'jaligida amalga oshirilgan institutsional islohotlar, sanatsiya jarayonlari hamda davlat organlarining nazorat-taftish faoliyatiga oid arxiv materiallari va davriy matbuot ma'lumotlari asosida tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Iqtisodiy islohotlar, xususiylashtirish, xalq iste'moli mollari, agrar sektor, fermer va dehqon xo'jaliklari, sanatsiya, kichik va o'rta biznes, Samarqand viloyati

Аннотация. В статье научно раскрыты одностороннее развитие экономики Самаркандской области в первые годы независимости, дефицит товаров народного потребления и его причины. Также на основе архивных материалов и данных периодической печати проанализированы вопросы формирования отношений собственности, развития малого и среднего бизнеса, институциональные реформы, осуществленные в сельском хозяйстве, процессы санации, а также контрольно-ревизионная деятельность государственных органов.

Ключевые слова: экономические реформы, приватизация, товары народного потребления, аграрный сектор, фермерские и дехканские хозяйства, санация, малый и средний бизнес, Самаркандская область.

Abstract. The article scientifically reveals the one-sided development of the economy of Samarkand region in the first years of independence, the shortage of consumer goods, and its causes. Furthermore, based on archival materials and periodical press data, the formation of property relations, the development of small and medium-sized businesses, institutional reforms carried out in agriculture, rehabilitation (sanitation) processes, and the control and audit activities of state agencies are analyzed.

Keywords: Economic reforms, privatization, consumer goods, agricultural sector, farms and dehqan (peasant) farms, financial rehabilitation (sanation), small and medium-sized businesses, Samarkand Region.

Kirish. Mustaqillikning ilk yillarida viloyatda savdo va maishiy xizmat ko‘rsatish sohalarini xususiylashtirish jarayoni jadal olib borilib, 1992–1993-yillarning o‘zida Samarqand shahar savdo boshqarmasi tasarruvidagi savdo va umumiy ovqatlanish korxonalarining 70 foizdan ortig‘i davlat tasarrufidan chiqarilib, nodavlat mulk shakliga (shaxsiy va jamoa mulkiga) o‘tkazildi.[1] Quyida keltirilgan arxiv ma‘lumoti o‘tish davrining dastlabki bosqichida aynan “kichik xususiylashtirish” (savdo, maishiy xizmat va umumiy ovqatlanish sohalari) ustuvor vazifa sifatida tezkorlik bilan amalga oshirilganini ko‘rsatadi.

Hukumat markazlashgan taqsimot tizimidan voz kechilib, savdo shoxobchalarining xususiylashtirish qo‘llarga o‘tkazilishi aholini kundalik iste‘mol mollari va xizmatlar bilan ta‘minlashdagi davlat monopoliyasiga barham berdi. Bu o‘z navbatida bozorda sog‘lom raqobat muhitini yuzaga keltirdi, kichik tadbirkorlik subyektlari uchun keng imkoniyatlar ochdi hamda mahalliy byudjetga qo‘shimcha daromad tushishini ta‘minlagan muhim iqtisodiy qadam bo‘ldi.

Yillar davomida iqtisodiyotning bir tomonlama rivojlanish natijasida zavod va fabrikalarda ishlab chiqarilgan tayyor xalq iste‘moli mollari salmog‘i umumiy mahsulot hajmiga nisbatan juda oz bo‘lib, aholi talabini mutlaqo qondirmas edi. Chunki, aholi uchun zarur bo‘lgan oziq-ovqat, xalq iste‘moli mollari asosan Ittifoqning boshqa respublikalaridan keltirilardi. Masalan, 1991 yil o‘rtalarida aholiga sotiladigan 1,9 mlrd. So‘mlik xalq iste‘moli mollaridan 875 mln. so‘mli tashqaridan keltirilardi.[2]

Sobiq Ittifoq davrida O‘zbekiston iqtisodiyoti, jumladan Samarqand viloyati qanday qilib bir tomonlama (faqat xomashyo yetishtirishga) ixtisoslashtirilganini va markazga qaram bo‘lib qolganini yaqqol ko‘rsatadi. Bu holat mustaqillikning dastlabki yillarida iste‘mol bozorida keskin taqchillikni keltirib chiqarib, respublika hukumati oldiga iqtisodiyotni zudlik bilan mustaqil yo‘nalishga o‘tkazish va o‘zimizda iste‘mol mollari ishlab chiqarishni yo‘lga qo‘yish vazifasini qo‘ygan.

Ya‘ni Samarqand viloyati aholisining ularga bo‘lgan ehtiyojlarining faqat 46 % viloyat imkoniyatlari evaziga, qolgan 54 % esa Rossiya, Ukraina, Belarus, Boltiq bo‘yi va boshqa respublikalar hisobidan qondirilar edi. Islohotlarni dastlabki yillarida xalq iste‘moli mollari yetishmasligi va ularning ishlab chiqarish yo‘lga qo‘yish bilan bog‘liq muammolar, iqtisodiyotda tarkibiy o‘zgarishlar bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, respublika, jumladan viloyat uchun ham alohida ahamiyatga ega edi. Iqtisodiyotda jiddiy o‘zgarishlar qilmasdan, sanoat ishlab chiqarishini bozor iqtisodiyoti yo‘liga o‘tkazmasdan turib iqtisodiy tanazzuldan chiqib bo‘lmas edi. Shu bois iqtisodiyotdagi jiddiy tarkibiy o‘zgarishlar asosan mulkchilik munosabatlarini shakllantirish bilan bog‘liq bo‘lib qoldi. “Mulkchilik masalasini hal qilish bozorni vujudga keltirishga qaratilgan butun tadbirlar tizimining tamal toshi bo‘lib xizmat qiladi” [3], - deb ta‘kidlagan edi Prezident I. Karimov.

Davlat rahbari ta‘kidlaganidek, ma‘muriy-buyruqbozlik tizimidan voz kechmasdan turib bozor iqtisodiyotini qurib bo‘lmas edi. Xususiylashtirish va ko‘p ukladli iqtisodiyotni shakllantirish islohotlarning boshlang‘ich va eng muhim bosqichi bo‘lib, ishlab chiqarish vositalarini chinakam egasiga topshirish orqali iqtisodiy faollikni uyg‘otishga zamin yaratdi.

Natija va muhokama. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 1994 yil 21-yanvarda qabul qilgan “Iqtisodiy islohotlarni yanada chuqurlashtirish, xususiy mulkni himoya qilish va tadbirkorlikni rivojlantirish chora tadbirlari to‘g‘risida”gi va 1994 yil 15 martdagi “O‘zbekiston Respublikasida mulkni davlat tasarrufidan chiqarish va xususiy lashtirish jarayonini yanada rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlari to‘g‘risida”gi farmonlari iqtisodiyotdagi chuqur tarkibiy o‘zgarishlarga asos soldi. Bu birinchi navbatda, viloyatda xususiylashtirish jarayonining boshlanishi bilan ko‘p ukladli iqtisodiyotning shakllanishi va bozor infratuzilmasining yuzaga kelishiga olib keldi. 1992 yildan “kichik” va “katta” xususiylashtirishning olib borilishi natijasida 1996 yil o‘rtalariga kelib viloyatda 13 mingdan ortiq korxona va tashkilotlar mulkchilikning nodavlat shakliga o‘tkazildi. Xususan 400 ta aksionerlik jamiyatlari bo‘lib, ularning 382 tasi ochiq turda tashkil etildi. Viloyatda kichik va o‘rta biznesni rivojlantirishga ham katta e‘tibor qaratilgan bo‘lib, shu davrgacha 3290 ta shaxsiy, 1534 ta kichik korxonalar tashkil etildi [4].

Statistik raqamlar “kichik” va “katta” xususiylashtirish jarayonlarining viloyatda jadal amalga oshirilganidan dalolat beradi. Xususiy sektorning shakllanishi iqtisodiyotda raqobat muhitini yuzaga keltirdi va aholini ish bilan ta‘minlashda muhim ijtimoiy vazifani bajardi.

Samarqand viloyati xalq xo‘jaligining muhim tarmog‘i hisoblangan agrar sohasi haqida to‘xtalib, O‘zbekistonni iqtisodiy jihatdan yuksaltirishda uning agrar sohadagi yutug‘i nihoyatda muhimligini ta‘kidlaydi. Va bu haqda Prezident I.A. Karimovning quyidagi fikriga to‘xtaladi: “Hozirgi vaqtda aynan iqtisodiyotning agrar sektorida katta-katta zaxiralar mavjud. Ularni ishga solish yaqin vaqt ichidayoq sezilarli natijalar berishi mumkin. Butun iqtisodiy o‘zgarishlarning yakuni, barqarorlik va xalq farovonligi ko‘p jihatdan tub o‘zgarishlar jarayonlari agrar sektorni qanchalik keng qamrab olishiga, qishloqda islohotlar qanchalik chuqur borishiga bog‘liq bo‘ladi”[5].

O‘zbekiston aholisining salmoqli qismi qishloqda yashashini inobatga olib, iqtisodiy o‘shish va bozor munosabatlarini rivojlantirishni aynan agrar sektordan boshlash strategik jihatdan to‘g‘ri tanlov bo‘lganini ko‘rsatadi. Qishloqdagi islohotlar mamlakat oziq-ovqat xavfsizligini ta‘minlashning asosiy kafolatiga aylandi.

Agrar sohada olib borilgan islohotlar yuzasidan mutaxassislar fikri, sovet davri hamda jahon amaliyotini nazariy tahlilidan kelib chiqib, hozirgi davrda O‘zbekiston davlatining qishloqqa nisbatan siyosati ilg‘or mamlakatlar tajribasini o‘rganish va respublika uchun ma‘qul bo‘lgan tomonlarini olish, o‘zbek xalqining qishloq xo‘jaligi mahsulotlari yetishtirish borasidagi tarixiy an‘analariga, milliy xususiyatlariga suyanagan holda, o‘zbek modeli asosida shakllanmoqda va tarixan qisqa davr ichida bu sohada katta o‘zgarishlar yuz berganligini ta‘kidlanadi. Bu sohada ham mustaqillikning dastlabki yillarida ko‘p qiyinchilik va muammolarga to‘g‘ri kelganligi ta‘kidlanib, xususan bir vaqtlar (sobiq Ittifoq davrida) 600 ming tonnadan oshirib paxta tayyorlagan Samarqand viloyati 1991-1995 yillarda 250 ming tonnalik reja har yili bajarilmasdan kelinganligi ko‘rsatib o‘tgan [6].

Bu ma‘lumot o‘tish davridagi og‘ir iqtisodiy tushkunlik, eskirgan agrotexnika va eski tizimning inqirozga uchraganini ko‘rsatadi. Monokultura (faqat paxta yetishtirish) siyosatining barbod bo‘lishi qishloq xo‘jaligini tubdan isloh qilish va diversifikatsiya qilish zaruratini tug‘dirdi.

Viloyat agrar sohasiga bozor iqtisodiyoti qonun qoidalarining qiyinchilik bilan kirib borishi ta’kidlanar ekan bu sohada bosqichma-bosqich olib borilgan institutsional va huquqiy islohotlar muhim o‘rin egallaganligi ta’kidlangan. Jumladan, qishloq xo‘jaligini isloh qilish amaliyoti va maqsadlarining huquqiy asosi zamon talablaridan ortda qolayotganligini inobatga olib, 1998 yil 18 martda “1998-2000 yillardagi davrda qishloq xo‘jaligidagi iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish dasturi to‘g‘risida”gi Prezident farmoni qabul qilindi. Oliy Majlisning Yangi tahrirdagi “Fermer xo‘jaligi to‘g‘risida”gi va “Dehqon xo‘jaligi to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasining qonunlari hamda 1998 yil 22 apreldagi “Dehqon va fermer xo‘jaliklari faoliyatini tashkil etish to‘g‘risida”gi hukumat qarori ushbu dasturni amalga kiritishga asos bo‘lib xizmat qildi. Ayniqsa, ko‘plab xo‘jaliklarning moliyaviy ahvolini o‘nglash maqsadida, hukumat xo‘jaliklarni sanatsiya qilish tadbirlarini belgiladi. 1998-2002 yillarda Samarqand viloyati bo‘yicha 21 ta xo‘jalikka nisbatan sanatsiya choralari ko‘rildi [7].

Moliyaviy ahvoli og‘ir bo‘lgan xo‘jaliklarni sog‘lomlashtirish (sanatsiya qilish) va huquqiy bazani (fermer va dehqon xo‘jaliklari to‘g‘risidagi qonunlar) takomillashtirish orqali qishloqda mulkdorlar sinfini shakllantirishga erishildi, bu esa agrar sektorda iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashda muhim qadam bo‘ldi.

Ularning aksariyati o‘z moliyaviy iqtisodiy holatini yaxshiladi. Ammo viloyat qishloq xo‘jaligi sohasida erishilgan katta yutuqlarga qaramasdan bu sohada o‘z echimini kutayotgan muammolar ko‘pligini dissertatsiyada alohida ta’kidlab o‘tish joiz. Bunda asosan agrar sohaning rivojlanishiga bir tomondan eski ma’muriy buyruqbozlik usullaridan voz kechilmayotgani, ikkinchi tomondan, mavjud texnika vositalari va texnologiyaning eskirganligi ham to‘siq bo‘lmoqda. Bu va boshqa obyektiv hamda subyektiv sabablarga ko‘ra Samarqand viloyati hozirgacha respublikaning dotatsiya beriladigan hududlaridan biri hisoblanadi. 2002 yilda mahalliy ehtiyojlarga sarflanayotgan byudjet mablag‘larining 30 % ni respublika byudjetidan ajratilayotgan subsidiya va dotatsiyalar tashkil etdi [8].

Viloyatda amalga oshirilgan islohotlarga qaramasdan, texnologik va infratuzilmaviy muammolar hamda ma’muriy boshqaruv elementlarining saqlanib qolishi iqtisodiy o‘sish sur‘atlarini cheklab turganini, natijada hudud hali to‘liq o‘zini-o‘zi mablag‘ bilan ta’minlaydigan darajaga yetmaganini ilmiy asoslaydi.

Mustaqillikning ilk yillaridan mazkur sohaning tez sur‘atlar bilan rivojlanishida Respublika hukumatining ishbilarmonlik va tadbirkorlikni keng rivojlantirishni qo‘llab-quvvatlagani iqtisodiy islohotlarning muvaffaqiyatli bo‘lishiga asosiy sabab qilib ko‘rsatilgan. Ammo maishiy xizmat, ishlab chiqarish, dehqonchilik va boshqa sohalarda kichik va o‘rta biznes subyektlarining rivojlanishi jarayoni chuqur tahlil qilinib, 1990 yillardan to hozirgi davrgacha bir kichik va o‘rta biznes rivojida to‘lqinsimon jadvalni ko‘rish mumkin. Masalan, 1991-1995 yillar davri ichida respublika bo‘yicha, jumladan Samarqand viloyatida ham kichik va o‘rta korxonalar 4,5 baravar, ularda band bo‘lganlar soni esa 2 baravar o‘sganligi qayd etilgan bo‘lsa, 1996-1999 yillarda kichik va o‘rta biznes subyektlari rivojida susayganlik kuzatilgan [9].

Bu tahlil bozor infratuzilmasining shakllanish jarayoni bir tekis emas, balki qiyinchiliklar va to‘siqlar bilan kechganini ko‘rsatadi. Soliq siyosati, kreditlash tizimi va

huquqiy kafolatlardagi ayrim kamchiliklar kichik biznesning ma'lum davrda o'sish sur'atining pasayishiga ta'sir ko'rsatgan.

O'zbekiston Respublikasi birinchi Prezidentining 1993 yil 28 may PF-607sonli farmoniga binoan shu yil 1- iyundan:

- mehnat haqi, pensiya, stipendiyalar va bolali oilalarga berilayotgan ijtimoiy nafaqalarni tekshirish:

- Jamoa va davlat (ijara) xo'jaliklari boshqaruv apparati xodimlarining sonini belgilash haqidagi 1991 yil 18 fevraldagi № 56 sonli buyruqni bajarilishini tekshirish:

- Qishloq xo'jalik vazirligining "Ishlab chiqarishga aloqador bo'lmagan obyektlarni xususiylashtirish" haqidagi 1993 yil 22 yanvardagi № 28 soni buyruqlarni bajarilishini tekshirish:

- Xo'jaliklar tomonidan yetishtirilgan g'alla, meva, sabzavot va boshqa qishloq xo'jaligi mahsulotlarini davlatga topshirishni hamda topshirilgan mahsulotlar uchun xo'jalik hisobiga kelib tushgan pul mablag'larni tekshirish uchun O'zbekiston qishloq xo'jalik vazirligini teleagroprogrammasiga asolanib Uyushmaning nazorat taftish bo'limining mutaxassislari tomonidan quyidagi tumanlardagi xo'jaliklarda 1993 yilda yonilg'idan foydalanishni hamda vazirlik tomonidan qabul qilgan buyruq va xatlarni ijrosini 5 kun muddat ichida tekshirib chiqishlik vazifasi yuklatildi [10]

Xulosa. Mustaqillikning dastlabki yillarida Samarqand viloyati iqtisodiyoti va agrar sohasida amalga oshirilgan islohotlar o'ta murakkab va ziddiyatli kechdi. Bir tomondan, ko'p ukkladli iqtisodiyotga o'tish, xususiylashtirish va fermerlik harakatini boshlash orqali bozor munosabatlarining huquqiy hamda amaliy poydevori yaratildi.

Ikkinchi tomondan, sobiq Ittifoqdan qolgan eski iqtisodiy qaramlik, texnikaning eskirishi va ma'muriy boshqaruv sarqitlari hududning to'laqonli iqtisodiy mustaqillikka erishishini muayyan darajada sekinlashtirdi. Biroq bosqichma-bosqich amalga oshirilgan institutsional o'zgarishlar viloyat iqtisodiyotidagi mavjud tanazzulni bartaraf etish va keyingi taraqqiyot bosqichlariga zamin tayyorlashda hal qiluvchi rol o'ynadi.

Foydalanilgan adabiyotlar va manbalar

1. SVDA . 74-fond, 1-ro'yxat, 1282-ish, 45-varaq
2. SVDA.74-Fond 1-ro'yxat, 14349-ish, 77-varaq
3. Karimov I. A. Vatan sajdagoh kabi muqaddasdir.T.3.-T., 1996. -B.02
4. O'zbekiston hududlari mustaqillik yillarida. – T., 1996. – B. 81.
5. Karimov I. A. Xavfsizlik va barqaror taraqqiyot yo'lida. T. 6. – T., 1998. – B. 172.
6. SVX JA Viloyat Kengashining VI sessiyasi materiallari – 1997 – 10 yanvar. – B. 5.
7. Особенности санации и банкротства сель. хоз. предприятий // Экономическое обозрение. – 2003. – № 10. – С. 5.
8. Пугач И. и др. Экономика регионов: вектор развития (Рейтинг социально-экономического развития регионов Узбекистана, 2002 год) // Экономическое обозрение. – 2003. – № 9. – С. 17.
9. Чепель С. В. Тенденции и перспективы достижения устойчивого экономического роста // Экономическое обозрение. – 2000. – № 1. – С. 25-26
10. SVDA, 47-fond, 1-ro'yxat, 160-ish, 3-varaq